

ALDUS STAET IN SCEPENEN BOUC...* **DE REGISTERS VAN DE GENTSE SCHEPENEN** **VAN DE KEURE IN DE 14de EEUW**

A. Nevejans

Alhoewel de registers van de schepenbanken in Gent reeds meer dan eens gebruikt zijn als belangrijk bronnenmateriaal voor een heel scala aan onderzoeksvelden, werden ze nog maar eens uitverkoren tot voornaamste bron voor ons onderzoek¹. In onderstaand artikel willen we graag de belangrijkste bevindingen hiervan naar voor brengen.

Tot nu toe werden de jaarregisters voornamelijk ter hand genomen omwille van de onschatbare informatie die gepuurd kan worden uit de inhoud van de geregistreerde akten. Onze vraagstelling betrof echter de vorm van de registers: hoe werden de akten opgesteld? Wie tekende ze op? Hoe werden de akten in de registers gerangschikt? Tot welk type behoren de registers? De registers werden bekeken als een relict van een werkzame stedelijke administratie en we wilden graag een betere kijk verwerven op de registratietraditie die in Gent in de loop van de 14de eeuw vorm krijgt. De beoogde resultaten werden bereikt aan de hand van een diplomatisch-paleografische analyse van zo'n 4000 geregistreerde oorkonden in de registers van de schepen van de Keure, gespreid over de 14de eeuw². De verzamelde gegevens werden gedeeltelijk met een elektronische databank verwerkt.

Voor we dieper ingaan op de resultaten van ons eigen onderzoek willen we niet onvermeld laten dat het beschouwd kan worden als een aanvulling op twee eerder uitgevoerde onderzoeken van D. Vandevelde en Ph. Lardinois. D. Vandevelde behandelde de oorsprong en de vroegste geschiedenis van de

* Ik zou hierbij graag prof. dr. Th. de Hemptinne en prof. dr. M. Boone willen bedanken voor het kritisch nalezen van voorafgaande versies van deze tekst.

¹ Dit onderzoek resulteerde in een licentiaatsverhandeling tijdens het academiejaar 2001-2002 aan de Rijksuniversiteit Gent: *Aldus staet in scepenen bouc... de administratie van de Gentse schepen van de Keure in de 14de eeuw*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2001-2002, 114 p. (Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, promotor: prof. dr. Thérèse de Hemptinne)

² Voor het onderzoek werd concreet gebruik gemaakt van de registers 1339, 1343-1344, 1345-1346, 1349-1350, 1353-1354, 1357-1358, 1368-1369, 1378-1379, 1379, 1379-1380, 1382-1383 en 1389-1390. SAG, reeks 301.

ANNELIES NEVEJANS

Gentse stedelijke administratie en de studie van Ph. Lardinois omvatte de vrijwillige rechtspraak van de schepenen en de erfachtige lieden in Gent³.

De 14de eeuw was bijzonder woelig voor Vlaanderen en voor Gent in het bijzonder. De eeuw wordt grosso modo afgebakend door de perikelen rond de Guldensporenslag (1302) en de Vrede van Doornik waarmee de Gentse Oorlog (1379-1385) afgesloten wordt. De hele 14de eeuw lang raken wevers en volders in Gent geregeld met elkaar slaags en behalen beurtelings de overwinning. De wisselende coalities zorgen voor een regelmatige verandering in de samenstelling van het stadsbestuur. Daar bovenop komt nog een internationale dimensie daar Gent zich tussen de twee grootmachten Frankrijk en Engeland bevindt.

In 1301 krijgt het Gentse schepenbestuur zijn tweeledige structuur die het gedurende het Ancien Regime zal behouden. De stadsmagistraat bestaat vanaf dan uit twee schepencolleges met elk dertien leden: de schepenen van de Keure en de raadsheren van Gedele. Elke schepenbank kreeg eigen bevoegdheden. De schepenen van de Keure verenigden de drie traditionele machten (wetgevende, rechterlijke en bestuurlijke). De vrijwillige rechtspraak was een van de belangrijke prestigebevoegdheden die door de schepenen van de Keure uitgeoefend werd.

Het gaat hierbij om contracten van privaatrechterlijke aard, gesloten door minimum twee partijen waarbij een derde er authenticiteit aan verleent zonder betrokken partij te zijn. De Gentse schepenbank van de Keure was zo'n autoriteit waaraan men contracten kon voorleggen zoals verkopingen, schuldbekentenissen, huwelijkscontracten en dergelijke meer. Net zoals wij heden ten dage een notaris plegen in te roepen om authenticiteit aan een overeenkomst te verlenen. Dergelijke akten, verleden voor de schepenen van de Keure, werden in hun registers opgenomen. Op de registratieprocedure en waarde van de in de registers opgetekende akten komen we later terug.

Elk jaar op 15 augustus werd een nieuw schepencollege verkozen. Op dat moment werd ook een nieuw register begonnen. De registers bestaan uit één of meerdere katernen die op hun beurt bestaan uit in elkaar geschoven perkamenten folio's. Rond nagenoeg elk register zit een flap uit iets stugger perkament van minderwaardige kwaliteit. Pas in de loop van de 18de en 19de eeuw

³ Ph. LARDINOIS, *Diplomatische studie van de akten van vrijwillige rechtspraak te Gent van de XIIIe tot de XVe eeuw*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1976, 124 p. (Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, promotor: prof. dr. W. Prevenier) en IDEM, "Symptomen van een middeleeuwse clan: de erfachtige lieden te Gent in de eerste helft van de 14de eeuw" in: *H.M.G.O.G.*, XXXI (nieuwe reeks), 1977, pp. 65-76; D. VANDEVELDE, *De middeleeuwse administratie van Gent: een diplomatische en paleografische studie van de stedelijke akten (1178-1350)*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2000, 180 p. (Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, promotor: prof. dr. Th. de Hemptinne)

DE REGISTERS VAN DE GENTSE SCHEPENEN VAN DE KEURE

zijn de registers ingebonden in banden met een harde lederen kaft, waarbij de binder meestal meerdere jaren samen nam⁴.

De oudste registers van de Keure

Het oudste bewaarde register van de Keure dateert uit 1339, maar het vermoeden bestond dat de registratiepraktijk reeds eerder aangevat werd. Een diplomatische activiteit vindt meestal ingang op een tijdstip dat zich vóór het punt bevindt vanaf waar we documenten overgeleverd hebben die er een uiting van zijn. Daarom gingen we op zoek naar de oudste vermelding van een Gents schepenboek in andere bronnen. We verzamelden een groep veelal ongezegelde akten op perkament uit archieven die zich op het Rijksarchief in Gent bevonden⁵. Deze werden aangevuld met gelijksoortige akten die zich nog tussen de folio's van de geraadpleegde registers van de Keure bevonden. Het ging om akten van vrijwillige rechtspraak die voor de schepenen van de Keure in Gent werden verleden en waar onderaan de volgende formule op genoteerd staat: "Aldus staet in scepenen bouc van den selven jare folio ..."⁶. De oudste gevonden vermelding gaat terug tot het jaar 1328⁷. Er is echter een sterk vermoeden dat we deze registratiepraktijk reeds op een vroeger tijdstip moeten dateren. Het eerste decennium van de 14de eeuw lijkt een aannemelijke aanvangsperiode omdat in 1301 immers vrij ingrijpende wijzigingen hadden plaatsgevonden in de politieke structuur van de stad. Beïnvloeding van de werking van de stadsadministratie kan daar een vrij logisch gevolg van zijn geweest.

Het oudste overgeleverde register dateert uit 1339, maar nadien zijn er voor de 14de eeuw nog belangrijke hiaten. Dit register is een uitzonderlijk geval vanwege een onconventionele aanvangsdatum en de akten die er in opgetekend staan. Deze merkwaardigheden noopten ons ertoe een nieuwe datering voor het beloop van het register naar voor te schuiven. In de handgeschreven inventaris betreffende de reeks 301 in het Stadsarchief Gent (registers van de Keure) wordt dit register bestempeld als lopende over de periode 1339-1340,

⁴ In 1795 reeds werden verschillende jaren gehergroepeerd op aanwijzingen van de toenmalige secretaris van het stadsarchief Van Alstein. V. VAN DER HAEGHEN, *Inventaire des archives de la ville de Gand. Catalogue méthodique général*, Gent, 1886, p. 170.

⁵ Het gaat meerbepaald om de oorkondenschat van de volgende archieven die bewaard worden in het Rijksarchief Gent: Groenenbriel; Rijke Gasthuis; Rijke Klaren; Sint-Baafsabdij; Sint-Michiels; Sint-Veerle en de Ghellinck-Vaernewyck, afdeling Vaernewyck. Ons bestand bevat een honderdtal akten.

⁶ In de loop van de 14de eeuw is deze formule echter aan verandering onderhevig. De hier vermelde vorm is deze die pas vanaf ca. 1360 consequent wordt toegepast. In onze licentiaatsverhandeling vindt men een uitgebreide bespreking van de evolutie van deze formule.

⁷ RAG, Sint-Michiels, oorkonden, 18 oktober 1328 (n. s.).

omdat er zowel akten uit 1339 als uit 1340 in opgetekend staan⁸. Verkeerdelijk werd hier tot nu toe uit afgeleid dat het om een register ging voor het ambtsjaar 1339-1340. Op basis van paleografische en chronologische argumenten die hierna aan bod zullen komen menen wij echter te kunnen stellen dat het register opgesteld werd tijdens het ambtsjaar 1338-1339.

De aanvangsdatum van dit oudst bewaarde register is een uitzondering op de regel: het register vangt namelijk niet aan op 15 augustus zoals gebruikelijk was, maar wel op 20 mei 1339⁹. Voor de periode september 1339 – januari 1340 staat geen enkele akte genoteerd. Nadien volgen nog vier akten: twee uit februari 1340 en twee uit juli 1340. Wanneer men rekening houdt met de opvallende paleografische verschillen tussen de akten uit 1339 en die uit 1340, wordt het langzaamaan duidelijk dat een nieuwe datering van het register zich opdringt, ook de hiaten na augustus 1339 worden minder vreemd dan ze op het eerste zicht lijken.

Wanneer we de akten uit 1339 chronologisch ordenen, dan beslaan ze de periode tussen 20 mei en 13 augustus 1339. Dit lijkt er sterk op te wijzen dat het register oorspronkelijk slechts liep tot 14 augustus 1339, wat overeenkomt met het normale einde van een schepenregister en ambtsjaar. De aanvang van het register blijft natuurlijk ook dan nog onconventioneel en we hebben er helaas nog steeds geen passende verklaring voor kunnen vinden. In de literatuur omtrent die periode is geen enkele aanwijzing te vinden van bijzondere gebeurtenissen die zouden hebben plaatsgehad rond 20 mei 1339 en die doorslaggevend genoeg konden zijn om een nieuw register te beginnen. Het feit dat er een nieuw register werd begonnen kan op zich echter beschouwd worden als indicator voor mogelijke veranderingen kort voor het tijdstip van de aanvang van dit register. Vergeten we namelijk niet dat Gent op dat moment in een erg turbulente periode verkeerde – denken we aan het uitzonderingsregime onder Jacob van Artevelde – waardoor de lokale politiek verward raakte in grotere internationale spanningen en het dus niet ondenkbaar is dat hieruit enige onregelmatigheden in de stedelijke administratie voortvloeiden. Voor de 14de eeuw vinden we ook in 1379 een gelijkaardige onconventionele aanvang van een schepenregister van de Keure. Hier is echter het eraan voorafgaande en het erop volgende register ook bewaard gebleven en weten we meer over de historische context¹⁰. De onstabiele periode na het uitbreken

⁸ De inventaris staat ter beschikking van de bezoekers in de leeszaal van het Stadsarchief Gent.

⁹ *“In nomine domini amen. Dit zijn de kennessen, vonnessen ende vorwaerden ghegheven ende ghedaen vor scepenen den her Jhanne Spelgiaerde ende zire ghezellen zonder termijn int jaer ons heeren doemen screef M° CCC° XXXIX° beghinende sdonresdaghes na sinxenen den XXten dach vander maent van meye”* SAG, reeks 301, band 1, 1339-1340, f1 r°.

¹⁰ Het jaar 1379 is samengesteld uit de volgende registers: a) voor de periode tot 14 augustus 1379: SAG, reeks 301, band 7, 1378-1379; b) voor de periode 15 augustus 1379 – 10 september 1379: SAG, reeks 301, band 7, 1379; c) voor de periode vanaf 21 december 1379: SAG, reeks 301, band 8, 1379-1380.

DE REGISTERS VAN DE GENTSE SCHEPENEN VAN DE KEURE

van de Gentse Oorlog in 1379 had een vrij lange onderbreking in de optekening in de registers tot gevolg alsook het in gebruik nemen van een nieuw register midden in het normale lopende ambtsjaar. Hier echter weten we dat tussen september en 21 december 1379 geen schepencollege actief was in Gent, maar het bestuur tijdelijk werd uitgeoefend door een college van hoofdmannen. Op 21 december, wanneer de gemoederen enigszins bedaard zijn, wordt een nieuw schepencollege aangesteld en begint men een nieuw register. Dit fenomeen komt nadien nog voor: ook in de loop van de 15de eeuw gebeurt het dat de schepenbank op een 'abnormaal' tijdstip wordt vervangen en er dan een nieuw register aangelegd wordt¹¹.

Om terug te keren naar de datering van het oudst bewaarde register, stellen wij voor om het voortaan aan te duiden als register mei 1339 – augustus 1339. De akten daterend uit 1340 zijn te gering in aantal en liggen qua datum te ver uit elkaar om van een voortzetting van de registratiepraktijk te kunnen spreken. Deze akten zijn vermoedelijk mede door de woelige omstandigheden of door onnauwkeurigheid terecht gekomen op de folio's van het register uit 1339. Bovendien komt een schepenregister steeds overeen met de ambtstermijn van een bepaald schepencollege en aangezien de schepenbank in augustus 1339 volgens de normale gang van zaken gewisseld werd – en de akten uit 1340 bijgevolg voor een ander corps werden gebracht dan die van 1339 – is het weinig waarschijnlijk dat de schepenen van het ambtsjaar 1339-1340 het register van hun voorgangers continueerden¹². Uit bovenstaande bewering en de hypothese omtrent de periodisering van het register mei 1339 - augustus 1339, volgt een nieuwe hypothese, namelijk dat het eigenlijke register voor het ambtsjaar 1339-1340 verloren is gegaan. Die stelling lijkt bevestigd te worden door een akte van 23 maart 1340 (n.s.) die we terugvonden in het archief Rijke Klaren in het Rijksarchief te Gent¹³. Deze akte heeft onderaan een vermelding dat ze opgenomen werd in het overeenkomstige 'scepnen bouc', maar ze wordt niet teruggevonden in de groep akten van 1340 die in het register mei 1339 – augustus 1339 staan opgetekend. Deze akte stond dus vermoedelijk wel in het niet-overgeleverde register 1339-1340.

¹¹ Zie hiervoor J. HAEMERS, *Diversche wonderlic zaken. De Gentse opstand van 1449-1453*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2002. (Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, promotor: prof. dr. M. Boone) Er wordt momenteel een publicatie van deze verhandeling voorbereid.

¹² We vinden geen uitzonderlijke notities bij de schepenlijsten voor de ambtsjaren 1338-1339 en 1339-1340 opgenomen in een veertiende-eeuws memorieboek. Universiteitsbibliotheek Gent, handschrift 2554. Zie ook A-L. VAN BRUAENE, *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14de tot 16de eeuw)*, Gent, M.G.O.G., 1998, 390 p.

¹³ RAG, Rijke Klaren, oorkonden, 85 (23 maart 1340 (n.s.))

De plaats van de registers van de Keure in het stadsboekwezen

Het is ook boeiend om weten welke plaats de registers van de Keure innemen binnen de stadsadministratie, of met andere woorden welke waarde ze hebben. De functie van de registers en de manier waarop ze bijgehouden worden, bepaalt ook tot welke internationale registratietraditie we ze kunnen rekenen. Laten we daarom eerst deze tradities overlopen, om daarna in te gaan op de registratieprocedure die gevolgd werd door de administratie van de Gentse schepenen van de Keure in de 14de eeuw.

We kunnen drie grote registratietradities onderscheiden die grosso modo overeenkomen met geografische kerngebieden: de Noord-Franse regio, de Noord-Duitse regio en de Zuid-Duitse regio.

In de Noord-Franse regio maakt men geen gebruik van een of andere vorm van een stadsboek, maar registreert men door middel van bewaring van chirografen. De chirograaf is een bijzondere vorm van oorkonding waarbij de tekst van de akte meerdere malen op een zelfde vel perkament geschreven wordt, gescheiden door een devies. Het vel perkament wordt dan volgens een onregelmatig patroon doorgesneden dwars door het devies en de verschillende akten worden aan de betrokken partijen meegegeven. De oorkonders die louter als authenticiteitverlenende instantie optraden, hielden ook een akte bij. Bij betwisting van de in de akte beschreven rechtshandeling of de echtheid van het document kunnen de stukken aan elkaar gepast worden volgens een uniek patroon en zo het bewijs van authenticiteit leveren. Ten gevolge van het feit dat de oorkondende instantie zijn delen van de *carta partita* of chirograaf bewaarde is dit een vorm van registratie en kan het als een alternatief systeem ten opzichte van de hierna besproken stadsboeken beschouwd worden. Het systeem van de chirograaf werd vooral gebruikt in de Noord-Franse regio. In Gent maakten de erfachtige lieden en de ambachtsdekens gebruik van dit systeem¹⁴. De stadsschepenen gebruikten de *carta partita* eventueel ook voor akkoorden met andere steden¹⁵.

Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw duikt er echter een nieuw administratief document op in de Duitse regio. De stadsschepenen beginnen met het aanleggen van stadsboeken, waarin onder andere akten van vrijwillige rechtspraak integraal of in verkorte vorm worden opgetekend. De grote groep stadsboeken kan echter opgesplitst worden in twee specifieke subgroepen met eigen kenmerken en een eigen terminologie, namelijk de registers en de pro-

¹⁴ Ph. LARDINOIS, *art. cit.*, *passim* & M. BOONE in: *Statuts individuels, statuts corporatifs et statuts judiciaires dans les villes européennes (moyen âge et temps modernes*, Leuven, 1996.

¹⁵ D. VANDEVELDE, *op. cit.*, p. 134.

DE REGISTERS VAN DE GENTSE SCHEPENEN VAN DE KEURE

tocollen. We zullen beide types verder toelichten.

De registers vinden we voor het eerst terug in de Noord-Duitse regio, meer bepaald het gebied aan de beneden-Rijn en het Saksische rechtsgebied¹⁶. Naast de aflevering van gezegelde oorkonden ontstaat daar het parallelle en evenwaardige systeem van de optekening in registers. Ze ontwikkelden zich uit het systeem van de Schreinskarten, een systeem dat onder andere in gebruik was in Keulen in het midden van de 12de eeuw¹⁷. Door het samenvoegen van meerdere perkamenten folio's ontwikkelde dit systeem zich tot een boekvorm. Deze registers bevatten voornamelijk akten van vrijwillige rechtspraak verleden voor de stadsschepenen. Tegen ca. 1250 zijn deze stadsboeken doorgedrongen in nagenoeg de hele Noord-Duitse regio. Vanuit dit gebied verspreidde de registratietraditie zich verder naar het noorden en zuidoosten¹⁸. De Hanzesteden namen nagenoeg alle de traditie van het bijhouden van registers over. Via handelsroutes werd die ook overgebracht naar steden als Kampen¹⁹, behorend tot het stedelijk netwerk van de Hanze, en Gent, een belangrijk handelscentrum waar onder andere Rijnwijn werd verhandeld. Kampen zou de eerste stad in Overijssel zijn waar het stadsboekstelsel ingang vond; van daaruit werd het naar andere steden in de provincie verspreid waarbij ook het parallelle en evenwaardige optekeningssysteem van de gezegelde schepenbrief behouden bleef.

Wij opteerden er voor om de term 'register' enkel in de enge zin van het woord toe te passen op boeken waarin eerste redacties van akten werden opgetekend en waar het bijgevolg gaat om de enige schriftelijke neerslag van een rechtshandeling. Het zijn dus de originelen zelf die in de registers staan opgetekend met alle vereiste diplomatische onderdelen van een akte in hun volledige vorm.

In de bronnen zelf wordt wat wij zopas gedefinieerd hebben als register gemeenzaam betiteld als 'bouc'. Zo bestaan de stadsboeken van de schepenen van de Keure in Gent eigenlijk uit verschillende registers die later samen ingebonden werden. In de 14de eeuw bestaan ze onder andere uit een 'scepnen bouc' – de eigenlijke registers van de Keure waarin voornamelijk akten van vrijwillige rechtspraak staan opgetekend en die het voorwerp van onze studie vormden – een 'bouc van den blivene' en een 'bouc van den verboden'²⁰. Oorspronkelijk waren al deze 'boucen' bedoeld als afzonderlijke registers en

¹⁶ O. REDLICH, *Die Privaturkunden des Mittelalters*, München, 1967, p. 200.

¹⁷ O. REDLICH, *op. cit.*, p. 187.

¹⁸ O. REDLICH, *op. cit.*, p. 189-191.

¹⁹ Voor een analyse van de Kampense stadsboeken kan u terecht bij J. A. KOSSMANN-PUTTO, *Kamper schepenakten 1316-1354*, Zwolle, 1955, pp. 1-104.

²⁰ Wat de functie van de 'boucen van den blivene' was is nog steeds geen uitgemaakte zaak. Het gaat om zeer slordige notities die slechts een paar regels beslaan en in de meeste gevallen enkel bestaan uit een dispositio. Het 'bouc van den verboden' bevat de voorgelaten van de stad, die zijn stedelijke ordonnances en reglementen uitgevaardigd door de baljuw en de stadsmagistraat.

niet als rubrieken van één en hetzelfde register zoals de huidige toestand van de registers van de Keure zou kunnen doen vermoeden.

In tegenstelling tot de registers die in de meeste gevallen nagenoeg de volledige akte opnemen en vaak ook de functie van 'Ersatz der Urkunde' vervullen – we komen hier later nog op terug – bevatten protocollen enkel de minuten van de akten. Deze korte, zakelijke notities omtrent inhoudelijke bijzonderheden van de overeenkomst dienen als basis voor het uitwerken van volwaardige, gezegelde schepenakten. In de protocollennotities worden alle vaste formuleringen achterwege gelaten. Deze worden pas bij de opmaak van de volwaardige schepenakte aangevuld aan de hand van een formulier. Voor zover we hebben kunnen vaststellen worden protocollen vaker bijgehouden in het Latijn dan in de volkstaal in een periode dat deze laatste al vrij frequent gehanteerd wordt voor de vrijwillige rechtspraak en in sommige registers.

Het protocollensysteem ontwikkelde zich in de Zuid- en Midden-Duitse regio. Alhoewel Gent het registersysteem overnam, kan deze stad niet, zoals Kampen, beschouwd worden als een nieuwe kern, daar andere Vlaamse steden het protocollensysteem overnamen (o.a. Brugge²¹). Ook de steden in het hertogdom Brabant (o.a. Leuven, Mechelen, 's-Hertogenbosch, Antwerpen en vermoedelijk ook Brussel) nemen de zuid- en middenduitse traditie van de protocollen over. In deze gebieden blijven de stadsboeken slechts 'begeleiders' van de gezegelde schepenbrieven²².

We gaan nu even dieper in op de specifieke eigenschappen van de Gentse schepenregisters van de Keure.

De registratieprocedure

De definitie die H. Nélis geeft voor schepenregisters gaat niet op voor de Gentse registers van de Keure²³. In de eerste plaats staan niet alle akten die voor de schepenen verleden werden, opgetekend in deze registers. Bovendien staan ze er ook niet chronologisch in genoteerd, wat in verband kan worden gebracht met de eventuele registratieverplichting en –procedure die we zodadelijk zullen toelichten.

Voor de 14de eeuw kunnen we met vrij grote zekerheid stellen dat er geen registratieverplichting bestond voor de schepenen van de Keure. De registra-

²¹ A. SCHOUTTEET, *De klerken van de vierschaar te Brugge, met inventaris van hun protocollen*, Brugge, 1973, 319 p.

²² O. REDLICH, *op. cit.*, p. 200.

²³ Volgens H. Nélis hebben de schepenregisters de vorm van een boek en bevatten ze in chronologische volgorde alle akten afgeleverd door de schepenen. H. NELIS, "Étude diplomatique sur la juridiction gracieuse des échevins en Belgique (1150-1300)" in: *Annales de la Société d'Emulation Bruges*, LXXX, 1937, pp. 1-49.

DE REGISTERS VAN DE GENTSE SCHEPENEN VAN DE KEURE

tie gebeurde op verzoek van de partijen als bijkomende garantie tot bewaring van de akte:

*“In vastenessen ende ghedinckenessen der eweleker waerheden hebben wij dit aldus doen registreren inden bouc van onser scependomme[...]”*²⁴.

Er dient bijzondere aandacht besteed te worden aan een afzonderlijke groep geregistreerde akten, de zogenaamde *recoorden*. Hiermee worden in de registers van de Keure die akten bedoeld die in eerste instantie gepasseerd werden voor een andere stedelijke instantie (erfachtige lieden, vindere, ...), maar die naderhand voor de schepenen van de Keure worden gebracht om ze alsnog in hun registers te laten opnemen. De meest gebruikte inleidende formulering voor een akte waarvan *recoord* gedaan wordt, heeft een vorm gelijkend aan deze in het volgende voorbeeld:

*“dat Gherard van Rimmea de Blaeuwere ende Willem Stoemnaer gaven in recorde Jacob Willebarde, her Willeme den Wulslaghere ende haren ghezellen scepenen dat sij als erfachtige liede in Ghend gheroupen waren ende stonden over alsulke kennesse als de cyraographe die sire af overgaven inhilden die hier naer volghen van worde te worde”*²⁵

Ook hier kan er geen sprake zijn van een registratieverplichting door deze instanties ten aanzien van de schepenen van de Keure om eventueel controle uit te oefenen. Het zijn de betrokken partijen die bijkomende garanties wensen en hun akten laten registreren. Bij een chirograaf voor erfachtige lieden bijvoorbeeld wordt de authenticiteit gewaarborgd door het unieke knip- en paswerk van de chirograaf en door de erfachtige lieden die als getuigen mee de akte waarmerkten. Een akte kan echter verloren raken of vernietigd worden en de getuigen hebben ook niet het eeuwige leven. Bijgevolg zoeken de partijen hun heil in de schepenboeken en laten ze hun akte registreren: onmiddellijk of nadat reeds een getuige overleden is ('*wedergader*').

Aangezien er dus geen sprake kan zijn van een registratieverplichting, vinden we niet alle akten, die ooit voor de schepenen zijn gebracht, terug in hun registers. Bijgevolg kunnen we ook niet weten hoeveel akten per dag voor de schepenen 'passeerden'.

De weg die een akte aflegde alvorens ze in het schepenregister terecht kwam, is niet voor iedere akte dezelfde. Zoals we hierboven reeds aanhaalden kwamen er ook akten in terecht die aanvankelijk voor een andere instantie waren gebracht. Deze akten worden bij opname letterlijk overgepend met toevoeging

²⁴ SAG, reeks 301, band 3, 1368-1369, f52 v°.

²⁵ SAG, reeks 301, band 3, 1368-1369, f13 r°.

van een extra intitulatio²⁶, notificatio²⁷, dispositio²⁸ en datatio²⁹ waarin respectievelijk wordt vermeld welke schepenen de opname goedkeurden, aan wie de akte kenbaar wordt gemaakt, de omstandigheden die aanleiding gaven tot registratie en de registratiedatum. Een belangrijke groep akten is ook deze waarvan we een exemplaar overgeleverd hebben op een los ongezegeld stuk perkament. Dergelijke akten werden eerst in het klad opgesteld en werden in een eerste net-versie genoteerd op een stuk perkament. De versie op het perkament vormde de basis voor de tekst in het register³⁰. De akte bleef zolang in het register zitten tot ze op de voorziene plek was gekopieerd. Nadien konden de partijen de akte die op het losse stuk perkament geschreven stond, ophalen. Het gebeurde wel eens dat dit door omstandigheden niet gebeurde en dan bleven de akten tussen de folio's zitten. Alhoewel deze door ons zo genoemde 'losse akten' eigenlijk tot stand kwamen vóór de versie die in het schepenregister genoteerd staat, werden ze binnen de administratie beschouwd als afschriften. Hun waarborg bestond enkel uit het feit dat ze geregistreerd stonden in het schepenregister. Bijgevolg kunnen de schepenregisters beschouwd worden als een 'Ersatz der Urkunde', zoals O. Redlich dit type stadsboeken omschrijft. Naast de registratie worden echter nog steeds gezegelde oorkonden uitgereikt door de schepenen.

Als we onze hypothese volgen, dan werden er dus blanco plekken gelaten tussen de akten in de registers om later eventueel te registreren akten op over te pennen. We zien dan ook dat de scribenten af en toe een misrekening maakten wat de voorziene plaats voor een akte betreft daar de akten bij latere toevoeging er soms echt tussen gekriebeld moeten worden.

Aangezien sommige akten slechts na verloop van tijd in de registers van de Keure genoteerd worden, kennen de opeenvolgende akten geen strikt chronologisch verloop. Grosso modo kunnen we echter wel een stijgende tijdslijn ontdekken wanneer we de data van de akten zouden uitzetten in een grafiek. Dit kan het gevolg zijn van het feit dat er een vastgestelde termijn bestond gedurende dewelke men een akte alsnog kon laten registreren in het schepenboek. Voor de registers van de Keure is dergelijke bepaling in geen enkele veertiende-eeuwse normatieve tekst terug te vinden, voor de staten van goed

²⁶ In de intitulatio wordt de identiteit van de oorkondende instantie aangegeven.

²⁷ De notificatio geeft aan aan wie de rechtshandeling kenbaar gemaakt wordt.

²⁸ In de dispositio wordt de eigenlijke rechtshandeling (gedetailleerd) weergegeven.

²⁹ De datatio geeft in principe de plaats en het tijdstip waar waarop de akte opgesteld of afgeleverd werd.

³⁰ De tekst van de akte is letterlijk dezelfde op de 'losse akte' als in het register, op een klein zinnetje onderaan de 'losse akte' na. Daar staat meestal enkele regels lager dan de tekst van de eigenlijke akte een formule in hiernavolgende vorm: "*Aldus staet in scepenen bouc vanden selven jaere...*", eventueel met een folioreferentie naar het overeenkomstige register erbij.

DE REGISTERS VAN DE GENTSE SCHEPENEN VAN DE KEURE

van de schepenen van Gedele was een termijn van 40 dagen vastgelegd in het Gentse gewoonterecht. Ten gevolge van deze regelingen ontstonden kleine verschuivingen in het strikte chronologische verloop van de geregistreerde akten.

De waarde & functie van de registers binnen de Gentse stadsadministratie

We stelden hoger reeds dat de registers van de schepenen van de Keure in Gent in de 14de eeuw beschouwd kunnen worden als een 'Ersatz der Urkunde'; de registers nemen als het ware de plaats in van een gezegelde oorkonde. Hiermee zijn we beland bij de discussie omtrent de waarde en de rechtsgeldigheid van de registers en hun functie als bewaarplaats van het geheugen. Voor sommige geregistreerde akten werd nog een afschrift uitgereikt, met een minimumvorm aan validatie (enkel bestaande uit de vermelding dat de akte geregistreerd staat), maar andere bestaan meer dan waarschijnlijk enkel in hun geregistreerde vorm in de registers. Vooral voor de uiterst korte akten over onder meer borgstellingen en schuldbekentenissen, die in de registers slechts een paar regels innemen, lijkt het hoogst onwaarschijnlijk dat telkens ook een oorkonde werd uitgereikt.

Aangezien de echtheid van de afgeleverde 'losse akten' enkel gewaarborgd wordt door het feit dat ze geregistreerd staan, volgt hieruit dat de registers de eigenlijke en rechtsgeldige versie van de akten bevatten en de volle waarde bij hen ligt. Zolang de afschriften niet ook effectief geregistreerd waren, werden ze in de registers bewaard en niet afgeleverd aan de betrokken partijen. We vinden nog voorbeelden van dergelijke akten die om onbekende redenen nooit geregistreerd zijn geraakt tussen de folio's van de betreffende registers³¹. Sommige van deze losse akten werden wel effectief geregistreerd, maar beleven toch bewaard in de registers omdat de partijen verwaarloosden om ze op te halen³². In de registers zelf wordt geen onderscheid gemaakt tussen akten waarvan wel een afschrift werd afgeleverd en deze waarvan enkel een versie in het register bestond. Er wordt nergens een formule of teken aangebracht om aan te geven dat er een afschrift werd gemaakt.

Uit het bovenstaande kunnen we dus besluiten dat de registers van de schepenen van de Keure als volledige Ersatz dienen voor een groep akten die verder geen afschriften kent of ongevalideerde afschriften en bovendien een deel van de waarborg overneemt van gezegelde akten of chirografen doordat de registers een bijkomende garantie bieden wanneer deze akten ook nog geregistreerd worden in de schepenregisters.

³¹ Bijvoorbeeld de akte met datum 9 augustus 1379 (n.s.) - SAG, reeks 301, band 7, 1379, tussen f6 en f7- vinden we noch in het vermelde register van de Keure, noch op een andere plaats in een ander register.

³² Een voorbeeld: een akte gedateerd op 11 mei 1369 (n.s.) - RAG Sint-Baafs, oorkonden, nr 1164 - staat geregistreerd in het register van het overeenkomstige ambtsjaar, SAG, reeks 301, band 3, 1368-1369, f 39 r°.

De vernieuwingen binnen de stedelijke administratie, zoals het in gebruik nemen van schepenregisters aan het begin van de 14de eeuw, waren ongetwijfeld het gevolg van veranderingen in de maatschappelijke context.

Ongeveer vanaf het moment dat de stad over eigen klerken beschikt, aan het einde van de dertiende eeuw, neemt ook het aantal akten van vrijwillige rechtspraak, 'gepasseerd' voor de schepenen van de Keure enorm toe, getuige hiervan de schepenregisters. De vragen rond het ontstaan van de schepenregisters is echter als die van de kip en het ei: is het de mogelijkheid om de akten te laten registreren en de daarmee gepaard gaande rechtszekerheid die ervoor gezorgd heeft dat steeds meer mensen een beroep gingen doen op de stadsadministratie voor het verlijden van hun akten, of is het juist de toename van akten van vrijwillige rechtspraak die de stadsklerken ertoe gedwongen heeft om een nieuw administratief middel in het leven te roepen? Vermoedelijk is het het laatste, aangezien we ook op andere vlakken kunnen spreken van een professionalisering en efficiëntere aanpak, zoals de uniformisering en vereenvoudiging van de structuur, formuleringen en het schrift dat voor het opstellen van de akten van vrijwillige rechtspraak gebruikt wordt.

Ook de politieke factor heeft voor een versnellingsfase in het ontwikkelingsproces van de stedelijke administraties gezorgd. De periode 1280-1305 waarin de macht van het patriciaat gebroken wordt en ook andere sociale groepen toegang krijgen tot het stadsbestuur, ziet W. Prevenier onder andere als een belangrijke impuls voor het ontstaan van nieuwe vormen van registratie³³. In de loop van de 14de eeuw wordt de toegang tot de diensten van de schepenen inzake vrijwillige rechtspraak eenvoudiger. Getuige hiervan de brede waaier aan transacties en sociale lagen in de registers van de Keure.³⁴

Gebruikte afkortingen:

HMGOG	Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
MGOG	Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
RAG	Rijksarchief Gent
RUG	Rijksuniversiteit Gent
SAG	Stadsarchief Gent

³³ W. PREVENIER, "Les sources de la pratique judiciaire en Flandre du XIIe au Xve siècle, et leur mise en œuvre par les historiens" in: C. GAUVARD en J. CHIFFOLEAU (red.), *Pratiques sociales et politiques judiciaires dans les villes de l'Occident européen à la fin de Moyen Age*, Rome, 2003 (ter perse), passim.

³⁴ We kunnen reeds meedelen dat E. Vanden Eeckhoudt een licentiaatsverhandeling voorbereidt over de paleografische kant van de registers van de Keure en de scribenten in dienst van de stad (RUG, Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, promotor: prof. dr. Th. de Hemptinne).